



УДК 323.22(477-22)"1917/1921"

Щербатюк В.М.,

канд. істор. наук, докторант кафедри новітньої історії України
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
доцент кафедри теорії та історії держави і права Національної академії внутрішніх справ

Селянство та селянсько-повстанський рух України 1917–1921 рр. у працях лідерів більшовицької партії до середини 20-х років

У статті на основі праць більшовицьких лідерів висвітлено ставлення більшовиків до селянства України та селянсько-повстанського руху в 1917–1921 рр.

Ключові слова: селяни, повстанський рух, більшовики, боротьба.

На формування праць радянських авторів в перші роки з часу проголошення в Україні радянської влади значною мірою впливали праці представників політичної еліти того часу. Їх праці переповнені інструкціями, рекомендаціями, вказівками, наказами тощо. Ці матеріали здебільшого, зобов'язували до першочергового їх застосування, використання і наслідування, що призводило до ідеологічних нашарувань у дослідженнях. З утвердженням більшовицької ідеології як офіційної, рамки досліджень почали все більше обмежуватись, що згодом викликало фальсифікації подій та історичних процесів.

З числа тогочасної політичної еліти виділяються праці керівника Російської соціал-демократичної робітничої партії більшовиків РСДРП(б), а з березня 1918 р. – Російської комуністичної партії більшовиків (РКП(б) В. Леніна (Ульянова). З його творчого доробку сюди віднесемо статті, нариси, промови, звернення, доповіді, підсумки, листи, директиви, зауваження, розпорядження та ін. Подібні праці В. Леніна та інших лідерів більшовицької партії не підпадають під категорію наукових досліджень. Проте вони важливі тим, що дають уявлення про ідейно-політичні погляди авторів, окреслюють концептуальні підходи більшовицьких лідерів до складного процесу розробки комуністичної доктрини та особливості її практичної реалізації. Опираючись на ці праці, спробуємо висвітлити ставлення більшовиків до українського селянства, а також їх політику в українському селі, виявити причини повстансько-партизанського руху в Україні та тактику боротьби більшовиків з повстанством. Разом з тим, простежимо вплив даних праць на формування підходів радянських дослідників у дослідженні селянсько-повстанського руху.

З проголошенням незалежності України вчені отримали можливість вдаватись до аналізу праць лідерів та теоретиків більшовизму. В контексті досліджуваних ними тем це, зокрема, простежується в працях С. Білокона [1], М. Шитюка [2], З. Олійник [3], С. Кульчицького [4], О. Шановської [5], К. Познанської [6], В. Розумюка [7], Т. Орлової [8] та ін.

Визначаючи ставлення до селян, В. Ленін у доповіді ВЦВК і Раднаркому на VII Всеросійському з'їзді Рад від 5 грудня 1919 р. говорив: «Селянин, з одного боку, є трудівник... Але, з другого боку, селянин є власник. Він хоче... свободи торгівлі...» і тут же лідер більшовиків додає: «...на це ми не підемо ніколи, скоріше поляжемо усі кістями, ніж зробимо в цьому поступки» [9, с. 382]. У промові на I Всеросійській нараді по партійній роботі на селі 18 листопада 1919 р. В. Ленін відзначив «...селянин як власник, у якого лишаються надлишки хліба, звик дивитися на них, як на свою власність, яку він може вільно продати... але селяни далеко



не всі розуміють, що вільна торгівля хлібом є державний злочин. «Я хліб виробив, це мій продукт, і я маю право ним торгувати», – так міркує селянин, за звичкою, по-старому. А ми говоримо, що це державний злочин. Вільна торгівля хлібом означає збагачення завдяки цьому хлібові, – це і є повернення до старого капіталізму, цього ми не допустимо, тут ми будемо вести боротьбу щоб то не стало» [10, с. 294, 297]. Як бачимо, лідер більшовиків категорично виступив проти збагачення (а звідси, відповідно, й підвищення життєвого рівня) селян. Справа не лише у «поверненні до старого капіталізму», В. Ульянов мислив стратегічно: більшовикам необхідне було бідне селянство, чим його більше, тим краще, адже саме з їх допомогою планувалось утвердити на селі радянську владу, повести боротьбу проти заможного селянства (згодом, залучивши до цього й незаможників), забезпечити надходження державі хліба. Навіть, коли з проголошенням нової економічної політики, допускався певний розвиток капіталістичних відносин на селі (був «вигідний і необхідний в надзвичайно розореній і відсталій дрібноселянській країні»), В. Ульянов робив поправку, що цей процес мав бути під контролем держави, тобто допускався, так званий «державний капіталізм», оскільки в іншому випадку «... він [розвиток капіталізму. – *Авт.*] може прискорити негайне піднесення селянського землеробства» [11, с. 8].

Для утвердження своєї влади більшовикам потрібне було не збагачення селян, а, в першу чергу, підтримка селянами їх влади та політики, яку більшовики впроваджували, надходження від селян хліба. Так, наприклад, Народний комісар у справах національностей Й. Сталін (Джугашвілі) ще в 1918 р. у праці «Політика радянської влади в національному питанні в Росії» заявив: «Треба, щоб радянська влада стала такою ж рідною і близькою для народних мас окраїн Росії. Але, для того, щоб зробити рідною, радянська влада мала насамперед зрозумілою для них...» [12, с. 357].

Сприяття завоюванню довіри у селян, на думку більшовиків, мала б їх підтримка селянського повстанського руху в Україні літа – осені 1918 р. проти австро-німецьких військ. Ця довіра повинна була сприяти організації повстанського руху під керівництвом більшовиків, з допомогою якого останні прагнули підняти загальне повстання, повернутись на Україну і відновити радянську владу. Більшовики активно включилися до організації й самого процесу формування партизанських загонів. Про це йдеться у праці «История одного партизанского штаба» відомого радянського партійного діяча А. Бубнова, яка вперше побачила світ у 1921 р. в журналі «Армия и революция» [13], а згодом передруковувалась у радянських збірниках. Автор на прикладі Чернігівського повстанського штабу, який територіально охоплював Ніжинський, Козелецький, Остерський, Чернігівський, Городнянський, Конотопський та Борзенський повіти розкрив роботу з формування повстанських загонів, обліку зброї, забезпечення повстанців продуктами тощо. А. Бубнов стверджував, що внаслідок проведеної роботи було досягнуто серйозних результатів: у Ніжинському повіті на облік було взято більше 5 тис. селян і робочих, до тисячі повстанців зведено в загони і озброєно [13, с. 249]. Проте, в кінцевому результаті робота Чернігівського повстанського штабу завершилась розпуском загонів і самого штабу. В цілому зазнала поразки спроба підняти повстання на Лівобережжі України, в основному на Чернігівщині й Полтавщині. Причиною такого завершення подій автор назвав «тиск німецьких військ», проте зазначив, що «історія Чернігівського штабу і організована ним партизанщина надзвичайно повчальна...», а далі планований більшовиками збройний виступ А. Бубнов списав безпосередньо на сам розвиток партизанської боротьби, на «невловиму логіку зростаючого руху»: «... Мовою фактів вона [історія Чернігівського штабу. – *Авт.*] вказує на те, як поступово завдання відкритого збройного виступу висувалась ходом розвитку партизанської боротьби...». Діяльність штабу, в якому, звісно, були прорахунки, автор також намагався обґрунтувати так званими об'єктивними причинами – розвитком масового руху [13, с. 254]. Проте, у дослідженні ми не зустрічаємо жодного натяку на помилки штабу, а тим більше автор замовчує, що під час серпневих (1918 р.) подій селяни України в основній своїй масі не підтримали більшовиків, спостерігалась неорганізованість і роз'єднаність дій повстансько-партизанських загонів, далася взнаки відсутність єдиного керівного центру, а тому



плановане більшовиками загальне повстання зазнало краху. Відповідальність за поразку повстання повною мірою лягло на керівництво Комуністичної партії України.

Щодо завоювання довіри до більшовицької влади з боку селян України В. Ленін у «Резолюції ЦК РКП(б) про Радянську владу на Україні» від 2 грудня 1919 р. переконував: «Зважаючи на те, що на Україні, ще в більшій мірі, ніж в Росії, переважну масу населення становить селянство, завданням Радянської влади на Україні є завоювання до себе довір'я з боку не тільки селянської бідноти, але й широких верств середнього селянства...» [14, с. 314]. Згодом, 18 березня 1919 р., на VIII з'їзді РКП(б) у звіті Центрального комітету партії В. Ленін відзначив: «... ми стояли, стоїмо і будемо стояти в прямій громадянській війні з куркулями. Це неминуче... Але часто через недосвідченість радянських працівників, через трудність питання, удари, які призначалися для куркулів, падали на середнє селянство. Тут ми погрішили надзвичайно. Зібраний щодо цього досвід допоможе нам зробити все для того, щоб запобігти цьому надалі...» [15, с. 143]. А далі 23 березня у доповіді про роботу на селі виголосив: «Насильство щодо середнього селянства являє собою велику шкоду. Це – верства чисельна, багатомільйонна...» [16, с. 194]. Тобто, довіру в українському селі більшовики намагалися посилити, схиливши до себе прихильність багаточисельного середнього селянства. Це значно допомогло б їм здійснити продовольчу політику, завдання якої лідер партії більшовиків сформував на початку 1919 р.: «Найближчим завданням продовольчої політики на Україні повинно бути вилучення хлібних надлишків...» [14, с. 314]. Зокрема, 2 грудня 1919 р. у «Промові при відкритті VIII Всеросійської конференції РКП(б)» В. Ульянов деталізував: «... розверстка хліба повинна лягти в основу нашої діяльності. Продовольче питання лежить в основі всіх питань» [17, с. 337].

Селянство України вдалось до масового спротиву більшовикам. Антиукраїнська політика уряду УСРР та жорстокі реквізиції більшовицького війська викликали обурення серед селян, які масово поповнювали лави повстанців, вороже налаштованих до більшовицької влади. Особливо це проявилось з квітня – травня 1919 р. За таких умов В. Ленін й далі закликав до вилучення в селянства зброї, яка, за його словами, була зосереджена «...в руках куркульських та контрреволюційних елементів...». На порядку денному більшовиків стала боротьба з селянським повстансько-партизанським рухом. Так, В. Ленін 3 грудня 1919 р. на VIII Всеросійській конференції РКП(б) у заключному слові щодо питання про радянську владу на Україні виголосив: «... нам потрібен блок з селянством України, і для того, щоб цей блок здійснився... нам потрібна боротьба проти великих господарств, нам потрібна боротьба проти партизанства» [18, с. 347, 348].

Розвиток останнього народний комісар військово-морських справ, голова Реввійсьнаради Л. Троцький (Лейба Бронштейн) пояснював: «...розвитком в силу ряду історичних причин дрібнобуржуазного опортуністичного соціалізму на Україні» [19, с. 218]. Щоправда Л. Троцький розходився з В. Леніним у питаннях щодо оцінки селянства. Він вважав селянство виключно дрібновласницьким класом, який був ворожий соціалізові, а тому селянин не міг, на його думку, бути союзником пролетаріату. Тому Л. Троцький був категоричним щодо селянства, переконував, що революція в Росії може перемогти лише за умови, якщо вона буде перманентна, тобто відразу перекинеться на Захід і закликав: «...потрібно винищити дочиста усіх Григор'євих, Зелених, Махно і всіх куркульських помічників і потуральників» [19, с. 241].

Проте 1919 р. більшовики отримали відсіч з боку селянства. Лише у квітні в Україні відбулось 93 селянських повстання, а у першій половині травня – 29. За свідченням голови Раднаркому УСРР Х. Раковського, між 1 і 19 червня 1919 р. в Україні виникло 63 повстання. Загалом у період між квітнем і липнем вибухнуло близько 300 повстань, і замість запланованих 2,317 млн т зерна більшовики спромоглися зібрати у 1919 р. лише 423 тис. [20, с. 36].

Не маючи на селі жодної опори, більшовицькі керівники дійшли висновку щодо необхідності класового розшарування села, адже у протистоянні продовольчим загонам, селяни здебільшого зберігали сільську солідарність. Тому більшовики поставили собі за мету заручитись підтримкою бідніших селян і шляхом підбурювання налаштувати їх проти заможних.



У цьому контексті погодимось з думкою радянського партійного і державного діяча М. Скрипника, висловлену ним у книзі «Історія пролетарської революції на Україні. Короткий начерк з портретами» про те, що селянство 1917–1918 р. ще «...не поділялося на класові шари і виявляло собою майже на всій території України неусталену революційну стихію...» [21, с. 25]. Автор акцентував увагу на тому, що селянсько-повстанський рух 1918 р., який він охарактеризував як «стихію куркулівського націоналізму», певною мірою у середовищі селянських мас відігравав консолідуючу роль. І це, як, на нашу думку, було далеко не останньою сприятливою умовою того наслідку, про який говорить М. Скрипник щодо 1918 р.: «радянська влада на Україні загинула» [21, с. 83].

Дещо більший більшовицький оптимізм щодо подій в Україні тих років знаходимо в праці радянської партійної діячки Є. Бош «Год борьбы. Борьба за власть на Украине с апреля 1917 г. до немецкой оккупации» [22], де авторка значну увагу приділила діяльності більшовицьких партійних і радянських організацій 1917–1918 рр. Незважаючи на те, що її праці притаманне ідеологічне нашарування, позитивом є залучення матеріалів досліджень українських діячів, зокрема В. Винниченка [22, с. 9], періодичних органів УНР, як, наприклад, «Вістник УНР» [22, с. 88, 111, 125, 126, 148, 186] та документів УЦР [22, с. 242–244], що значною мірою різнить книгу від подібних. Книга несе фактологічне підґрунтя для досліджень істориків, власне кажучи, про таке призначення праці й мріяла радянська діячка, готуючи її до друку [22, с. 7].

Про монолітність селянства в 1919 р. йдеться у публікації радянського партійного і державного діяча В. Затонського «Водоворот», вміщеної у збірнику «Октябрьская революция. Первое пятилетие», що його 1922 р. у Харкові видало з друку Державне видавництво [23]. Наступного року Військово-редакційна рада Українського військового округу передрукувала матеріал у журналі «Армия и революция» [24]. Це саме зробило й «Військове видавництво» Міністерства оборони СРСР 1962 р. [25] Автор статті стверджував, що оскільки селянство ще не встигло розшаруватися, то навіть і бідняку був притаманний приватно-власницький настрій, а тому і він виступав проти комуністів [25, с. 155]. В. Затонський, на час публікації 1922 і 1923 рр. як керівник Всеукраїнської кооперативної спілки, а згодом комісар народної освіти УСРР, висловив переконання, що причина тогочасного негативного ставлення селян до більшовиків полягала у відсутності класового розшарування в українському селі, недостатня освіченість селян, а звідси й нерозуміння політики більшовиків. Автор переконував, що селяни помилково вважали, нібито вони власноручно відвоювали собі землю у поміщиків без участі більшовиків; звернув увагу на утвердженні й усвідомленні селянами себе як військової сили; твердив про їх, так би мовити, темноту і неосвіченість. Виходячи з цього, В. Затонський дійшов висновку, що селянин-власник був байдужий до світової революції, до історичної місії пролетаріату, що пропагували більшовики [25, с. 155]. Вважаючи, що класове розшарування, яке у 1920 р. активізувалось в українському селі, було своєчасним, автор оминув про ініціювання його більшовиками та штучний характер цього процесу.

Залучаючи на свою сторону бідне і середнє селянство та протиставляючи його заможній верстві села, більшовики розпалили класову ворожнечу. Ці дії підпорядковувалися всій же меті – вилучити хлібні ресурси у селянства, проте вже за допомогою самого селянства і за їх же участі насадити радянську владу в українському селі. Так, у праці «Успіхи і труднощі Радянської влади», що вийшла з друку 1919 р. окремою брошурою, В. Ленін переконував «... е куркулі серед селян, які діяльно чинять нам опір... Куркулів – меншість; і тут – боротьба і боротьба, їх треба придушити...». Тут же вождь більшовиків однозначно дав зрозуміти, якими методами потрібно діяти «... ми від насильства не відмовляємося...» [26, с. 59]. У цій самій праці В. Ленін повідомляв: «Запаси хліба на Україні величезні. Взяти все відразу не можна. Ми послали на Україну кращі наші радянські сили і вже в один голос одержали таке повідомлення: «Запаси хліба величезні, але всього відразу вивезти не можна, немає апарату... Ми повинні допомогти українським товаришам, тому що їм доводиться будувати апарат Радянської влади на місці...» [26, с. 65, 66]. І як наслідок наведемо твердження радянського партійного і державного діяча, ученого-економіста О. Шліхтера: «...кожен пуд заготовленого збіжжя в Україні в 1919 р. був облитий краплями крові» [27, с. 110]. Вилученню хліба сприяли



створені у травні 1920 р. комітети незаможних селян. З метою заохочення їх членів до експропріації продуктів у так званих куркулів, за комнезами залишали частину з вилученої продукції. Більшовики України втілювали в життя й інші рекомендації В. Леніна. Зокрема, комітетам бідноти та продзагонам рекомендувалось брати у «хлібних волостях» заручників із заможного населення, які мали б своїм життям відповідати за збирання у селян хліба.

Впроваджуючи політику класового розшарування в українському селі, вождь більшовиків переконував, що «... народження нового ладу неможливе без революційного насильства...». У своїй промові на IV конференції губернських надзвичайних комісій 6 лютого 1920 р. він запевняв: «Історія показала, що без революційного насильства неможливо досягти перемоги...» [28, с. 112, 113].

Окрім насилля над місцевим населенням, радянська влада у боротьбі з селянським повстанським рухом вдалася до військових радикальних дій. Так, наприклад, у листі «Членом Ради праці і оборони» кінця липня 1920 р. В. Ленін наказав при пересуванні військ із Кавказького фронту на Західний фронт, використати їх в Україні... [29, с. 244]. При перегрупуванні війська в Україну переправлялись з Уралу Башкирська дивізія, з Туркестану – 25-а Чапаєвська дивізія, а з Кавказу – здеморалізована Перша кінна армія С. Будьонного [30, с. 51]. З листа черпаємо важливу інформацію про те, як лідер більшовиків вбачав за можливе упокорити селян України і приборкати повстансько-партизанський рух та зібрати із селян продовольчу розверстку: «1. Військам Кавказького фронту йти пішки через всю Україну, розрахувавши маршрут так, щоб у кожен волость (з 1 900 приблизно волостей України) заходила двічі, через певний проміжок часу, спочатку кінна, потім піша частина для виконання (і потім перевірки виконання) таких завдань: а) збирання продовольства (за розверсткою); б) створення на місці, тобто в кожному селі, під охороною місцевих селян і під їх відповідальність подвійного (проти розверстки) запасу продовольства...; в) скликання (і перевірка) списку «відповідальних» селян... Відповідальні селяни особисто відповідають за виконання продовольчих та інших завдань влади. Після того як військо вийде, на місцеву владу покладається спеціальне завдання (за невиконання цього завдання – розстріл) дбати про справність і цілісність цього списку; г) розброєння селян-багатіїв. Повний збір зброї. Відповідальність за незнайдену зброю на начальнику військової частини; за незаявлену зброю на тому, у кого знайдено (розстріл), і на всій групі «відповідальних» селян (штраф, але не грішми, а хлібом і речами; конфіскація майна, арешт; роботи на копальнях)... 2. Для зазначених цілей в кожен військову частину додати... комісара або інструктора (зібрати 1 000 чоловік, якщо треба, з Петрограда, Москви, Іваново-Вознесенська робітників) для керівництва виконанням зазначених завдань. 3. В «упертих» волостях чи селах [тобто там, де повстанці продовжували боротьбу. – *Авт.*], військові частини або організують «третє відвідування» військом, або залишаються на постій (до 2-х тижнів) для покарання і виправлення...». 4. Частину цих постанов провести через Раду Оборони, частину через Рад-трудармію і Раднарком України...» [29, 244–246].

Проте й така політика не принесла очікуваних результатів. В. Ленін, аналізуючи причини невдач очікуваного утвердження влади на селі, одними з основних причин назвав «відсутність господарської основи» в українському селі, наявність то затухаючого, то знову спалахуючого селянського повстансько-партизанського руху, виступи робітників – «заворушення в селянстві йшло дуже сильне, серед робітників також панувало невдоволення» [32, с. 49], більший успіх противників більшовиків «у боротьбі за вплив серед селян» [32, с. 50]. Тому В. Ленін навесні 1921 р. переконав керівний склад партії змінити політику на селі, проголосивши нову економічну політику (НЕП), основною тезою якої для селян мала б стати заміна розверстки продуктовим податком, що дало б можливість селянам вільно торгувати надлишками (звісно, як йшлося вище, лише під контролем держави) і, тим самим, збагачуватись. Таким чином більшовики відволікли селян від збройної боротьби. Це дало їм можливість згодом утвердити свою владу в Україні.

Разом з тим, аналізуючи продовольчу політику в українському селі, В. Ленін змушений був визнати її хибною: «вона [продовольча політика. – *Авт.*] була, безсумнівно, і примі-



тивною і поганою» [32, с. 46]. На так званому «економічному фронті» більшовики визнали свою повну поразку. Зокрема, на II Всеросійському з'їзді політосвіт В. Ленін 17 жовтня 1921 р. у доповіді «Нова економічна політика і завдання політосвіт» пояснював: «На економічному фронті, із спробою переходу до комунізму, ми на весну 1921 р. зазнали поразки серйознішої, ніж будь-яка поразка, завдана нам Колчаком, Денікіним або Пілсудським, поразки, далеко серйознішої, далеко більш істотної і небезпечної. Вона проявилася у тому, що наша господарська політика у своїх верхах виявилася відірваною від низів і не створила того піднесення продуктивних сил, яке в програмі нашої партії визнане основним і невідкладним завданням.

Розверстка на селі, цей безпосередній комуністичний підхід до завдань будівництва у місті, заважала піднесенню продуктивних сил і стала основною причиною глибокої економічної і політичної кризи, на яку ми наткнулися весною 1921 р. Ось чому стало потрібним те, що з точки зору нашої лінії, нашої політики, не можна назвати не чим іншим, як найсильнішою поразкою і відступом» [32, с. 150, 151].

Проте, перехід до нової економічної політики не означав концептуальних перемін у планах більшовиків щодо насадження радянської влади і нових способів господарювання в українському селі та викорінення терору як засобу реалізації планів. Це чітко простежуємо у листі В. Ульянова до Л. Каменева від 3 березня 1922 р.: «Величезна помилка думати, що НЕП поклав край теророві. Ми ще повернемось до терору і терору економічного» [33, с. 412].

Народний комісар продовольства УСРР М. Владимиров (Шейнфінкель) у праці «Украинские крестьяне и продовольственный вопрос» наприкінці 1920 р. зазначає: «Українські селяни повинні пам'ятати, що без хліба радянська влада існувати не може...» [34, с. 7]. У цій самій книзі, у «Законі про хлібну розверстку», прийнятому в лютому 1920 р. Раднаркомом УСРР, знаходимо, що з хліба, вилученого у селян, мали бути нагородовані: «... доблесна Червона Армія», залізничники, «... робочі, що добувають вугілля...»; забезпечені «... діти, притулки, лікарні, лазарети і т.д.». Окрім цього повідомлялось, що із вилученого хліба утворювався особливий фонд, тобто запаси, для «засіву полів» [34, с. 12]. Проте, із цих запасів, як часто виявлялось, навесні держава не могла повною мірою забезпечити посівної кампанії. Так, наприклад, 7 листопада 1921 р. В. Ленін у «Промові на зборах робітників, робітниць, червоноармійців і молоді Хамовницького району, присвячених святкуванню четвертих роковин Жовтневої революції» виголосив «...кількість насіння, яке має держава, далеко не достатня, щоб засіяти хоча би стільки, як у 1921 р.» [35, с. 226]. Разом з тим, маємо факти: вилучений у селян хліб, що мав бути відправлений до міст Росії, досить часто гнив на складах – влада не могла забезпечити його відправку. Зокрема, архівні документи вказують, що зібране в Україні зерно, в тому числі у кількості 599 206 пудів у Київській губернії та 744 408 пудів у Подільській губернії, станом на жовтень 1920 р. не могло бути відправлене до Росії. Владі необхідно було налагодити відправку 350 вагонів щомісяця, а в першій половині того ж місяця відправили лише близько 100 вагонів. У секретних документах йшлося: «... транспорт... не в змозі справитися з виконанням категоричних вимог... .. До цього часу продовжують поступати відомості, що заготовлений з такими труднощами хліб подекуди гние і згорає...» [36, арк. 203]. І це відбувалось у той час, коли населення південних регіонів України страждало від голоду. Тому демагогічними виглядають слова М. Владимирова «Червона Армія... не може спокійно дивитися, щоб у звільненій Україні були голодні люди, в той час, коли рядом у селі є багато хліба...». Це не що інше, як оправдання грабівницької політики більшовиків в українському селі, спроба завести селян в оману і викачати з них якомога більше продуктів харчування. А далі автор продовжує: «Селяни тисячу раз праві у своїх скаргах на те, що у них нічого немає, але вони ще більш неправі, коли не дають хліба місту, щоб село мало від нього все необхідне» [34, с. 10]. Йдеться про пропонування більшовиками план товарообміну між містом і селом, який також зазнав краху у своїй реалізації. На підтвердження цього красномовними є слова В. Ульянова із «Доповіді про нову економічну політику 29 жовтня 1921 р. на VII Московській губ.[ернській] партконференції»: «З товарообміном нічого не вийшло, приватний ринок виявився сильнішим за нас. І замість товарообміну вийшла звичайна купівля-продаж, торгівля» [37, с. 188, 189].



Отже, праці лідерів більшовицької партії, що побачили світ у період утвердження більшовицької влади (1917 – середина 1920-х років), є важливими для вивчення історії селянства та селянського повстанського руху 1917–1921 рр. Вони дають розуміння ставлення більшовизму як течії крайнього екстремізму до селян України та їх прагнень, сприяють осягнути причини селянського повстансько-партизанського руху, визначають методи боротьби більшовиків з повстанством. Разом з тим, ці праці стали важливим підґрунтям при формуванні радянських міфологем, в контексті яких згодом почали розвиватись історична наука.

Література

1. Білокінь С.І. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917 – 1941 рр.). Джерелознавче дослідження / С.І. Білокінь. – К., 1999. – 448 с.
2. Шитюк М.М. Масові репресії проти населення півдня України в 20-ті – 50-ті роки ХХ століття / М.М. Шитюк. – К.: Тетра, 2000. – 534 с.
3. Олійник З.В. Національна політика більшовиків в Україні в 1917–1920 рр.: Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / З.В. Олійник / Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка – К., 2002. – 186 с. – Бібліогр.: С. 171–186.
4. Кульчицький С.В. Російська революція 1917 року: новий погляд / С.В. Кульчицький. – К.: Наш час, 2008. – С.79.
5. Шановська О.А. Представники «Ленінської гвардії» про більшовицьку систему влади 1917–1929 рр. / О. Шановська // Інтелігенція і влада. Серія: Історія. – 2006. – Вип. 8. – С. 226–238.
6. Познанська К.В. Ліквідація більшовиками есерівської та меншовицької партійно-політичної опозиції в Україні (кінець 1919–1924 рр.): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / К.В. Познанська / Дніпро-дзержинський держ. технічний ун-т. – Дніпродзержинськ, 2007. – 215 с. – Бібліогр.: С. 184–215.
7. Розумюк В. «Привнесена свідомість» пролетаріату: марксист vs. К. Маркс / В. Розумюк // Дослідження світової політики: зб. наук. праць. – 2009. – Вип. 48. – С. 111–120.
8. Орлова Т.В. Більшовизм про звільнення жіноцтва: сучасні історіографічні оцінки / Т.В. Орлова // Гілея (науковий вісник). Зб. наук. праць. – К., 2009. – Вип. 22. – С. 166 – 178.
9. Ленін В.І. Доповідь ВЦВК і Раднаркому 5 грудня 1919 р. / В.І. Ленін // Повне зібрання творів (далі ПЗТ). – Вид. 5. – Т. 39 (червень – грудень 1919). – К.: Вид-во політ. літ-ри України, 1973. – С. 363–405.
10. Ленін В.І. Промова на I Всеросійській нараді по партійній роботі на селі 18 листопада 1919 р. // ПЗТ. – Вид. 5. – Т. 39 (червень – грудень 1919). – К.: Вид-во політ. літератури України, 1973. – С. 291–310.
11. Ленін В.І. Тези доповіді про тактику РКП на III конгресі Комуністичного Інтернаціоналу // ПЗТ. Вип. 5. – Т. 44 (червень 1921 – березень 1922). – К.: Вид-во політ. літ-ри України, 1974. – С. 3–57.
12. Сталин Й.В. Политика советской власти в национальном вопросе в России // Сочинения. – К.: Держвидавництво політ. літератури УРСР, 1952. – С. 350 – 362.
13. Бубнов А.С. История одного партизанського штаба / А.С. Бубнов // Армия и революция. – 1921. – № 1 – 2. – С. 50 – 59.
14. Ленін В.І. Резолюція ЦК РКП(б) про радянську владу на Україні // ПЗТ. – Вид. 5. – Т. 39 (червень – грудень 1919). – К.: Вид-во політ. літ-ри України, 1973. – С. 313 – 316.
15. Ленін В.І. Звіт Центрального комітету 18 березня // ПЗТ. – Т. 38 (березень – червень 1919). – К.: Вид-во політ. літератури України, 1973. – С. 129 – 147.
16. Ленін В.І. Доповідь про роботу на селі 23 березня // ПЗТ. – Т. 38 (березень – червень 1919). – К.: Вид-во політ. літ-ри України, 1973. – С. 182 – 199.
17. Ленін В.І. Промова при відкритті VIII Всеросійської конференції РКП(б) // ПЗТ. – Вид. 5. – Т. 39 (червень – грудень 1919). – К.: Вид-во політ. літ-ри України, 1973. – С. 321–341.
18. Ленін В.І. Заключне слово в питанні про Радянську владу на Україні // ПЗТ. – Вид. 5. – Т. 39 (червень – грудень 1919). – К.: Вид-во політ. літ-ри України, 1973. – С. 347–348.
19. Троцкий Л.Д. Как вооружалась революция / Л.Д. Троцкий. – Т. 2. – Кн. 1. – М.: Гос. издат., 1924. – 476 с.
20. Конквест Р. Жнива скорботи. Радянська колективізація і голодомор / Р. Конквест – К.: Либідь, 1993. – 276 с.
21. Скрипник М.О. Історія пролетарської революції на Україні. Короткий начерк з портретами / М.О. Скрипник – Харків: Вид-во «Червоний шлях», 1923. – 86 с.
22. Бош Е. Год борьбы. Борьба за власть на Украине с апреля 1917 г. до немецкой оккупации / Е. Бош – М.–Л.: Гос. изд-во, 1925. – 272 с.
23. Затонский В.П. Водоворот // Октябрьская революция. Первое пятилетие / В.П. Затонский – Харьков: Гос. изд-во Украины, 1922. – С. 517–535.



24. Затонский В.П. Водоворот // Армия и революция / В.П.Затонский – Харьков, Военно-редакционный совет Украинского военного округа, 1923. – № 1 – 2. – С. 9 – 26.
25. Затонский В.П. Водоворот // Этапы большого пути. Воспоминания о гражданской войне / В.П. Затонский – М.: Воен. изд-во Министерства обороны СССР, 1962. – С. 154 – 180.
26. Ленін В.І. Успіхи і труднощі Радянської влади // ПЗТ. – Т. 38 (березень – червень 1919). – К.: Вид-во політ. літ-ри України, 1973. – С. 37 – 70.
27. Шитюк М.М. Масові репресії проти населення півдня України в 20-ті – 50-ті роки ХХ століття / М.М.Шитюк – К.: Тетра, 2000. – 534 с.
28. Ленін В.І. Промова на ІV конференції губернських надзвичайних комісій 6 лютого 1920 р. // ПЗТ. – Т. 40 (грудень 1919 – квітень 1920). К.: Вид-во політ. літ-ри України, 1973. – 586 с.
29. Ленін В.І. ПЗТ. – Т. 51 (липень 1919 – листопад 1920). – К.: Вид-во політ. літ-ри України, 1975. – 574 с.
30. Шатайло О. Генерал Юрко Тютюнник / О. Шатайло. – Львів: Вид-во «Світ», 2000. – 144 с.
31. Ленін В.І. Доповідь про тактику РКП 5 липня 1821 р. на ІІІ конгресі Комуністичного Інтернаціоналу // ПЗТ. – Т. 44 (червень 1921 – березень 1922). – К.: Вид-во політ. літ-ри України, 1974. – С. 32 – 50.
32. Ленін В.І. Нова економічна політика і завдання політосвіт // ПЗТ. – Т. 44 (червень 1921 – березень 1922). – К.: Вид-во політ. літ-ри України, 1974. – С. 147–166.
33. Ленін В.І. Лист до Л.Б. Каменева // ПЗТ. – Т. 44 (червень 1921 – березень 1922). – К.: Вид-во політ. літ-ри України, 1974. – С. 411–414.
34. Владимиров М. Украинские крестьяне и продовольственный вопрос / М.Владимиров– Харьков: Всеукр. изд-во, 1920. – 16 с.
35. Ленін В.І. Промова на зборах робітників, робітниць, червоноармійців і молоді Хамовницького району, присвячених святкуванню четвертих роковин Жовтневої революції, 7 листопада 1921 р. // Повне зібрання творів. – Вип. 5. – Т. 44 (червень 1921 – березень 1922). – К.: Вид-во політ. літ-ри України, 1974. – С. 185 – 210.
36. Галузевий Державний архів Міністерства оборони (ГДА МО) України. – ф.р. 3773, оп. 19823, спр. 16.
37. Ленін В.І. Доповідь про нову економічну політику 29 жовтня 1921 р. на VII Московській губ партконференції // Повне зібрання творів. – Вип. 5. – Т. 44 (червень 1921 – березень 1922). – К.: Вид-во політ. літ-ри України, 1974. – С. 185 – 210.

Щербатюк В.М. Крестьянство и крестьянско-повстанческое движение Украины 1917–1921 гг. в трудах лидеров большевистской партии до середины 1920-х годов. В статье на основе трудов большевистских лидеров отражено отношение большевиков к крестьянству Украины и крестьянско-повстанческому движению в 1917–1921 гг.

Ключевые слова: крестьяне, повстанческое движение, большевики, борьба.

Shcherbatyuk V.M. The peasantry and the peasant insurrectionary movement of Ukraine within 1917-1921 in the works of Bolsheviks' party leaders up to mid 20's. The article reveals the attitude of Bolsheviks to the peasantry of Ukraine and the peasant insurrectionary movement in 1917-1921. The research is done on the basis of the works of Bolsheviks' party leaders.

Key words: peasants, insurrectionary movement, Bolsheviks, struggle.